

A man in a light-colored shirt and glasses is operating a large, complex textile loom. The loom is filled with spools of dark blue and white thread. The background shows a large, curved structure with a repeating pattern of small, dark, semi-circular shapes.

Stad & *Ambt*

Driemaandelijks uitgave van de Historische Kring Stad en Ambt Almelo

29e jaargang nummer 4
oktober 2021

COLOFON

Uitgave van de Stichting Historische Kring
Stad en Ambt Almelo

Secretariaat:

H. (Hetty) Leusman, Jacob Marisstraat 8,
7606 HL Almelo tel: 06 55348532
E: hetty@leusman.eu

Redactie:

Hans Gerritsen
Jennie van der Horst-Hemink
Hanschristiaan Krol
Herman Reckman

Redactieadres:

Bellinckhofdwarweg 3, 7604 PD Almelo
T: 0546- 813 677
E: jennekeva@gmail.com

Website:

www.historischekringalmelo.nl

Verschijningsdata:

Januari - april - juli - oktober
Kopij uiterlijk vier weken voor
verschijning inleveren bij redactieadres

Abonnementen:

Individueel lid € 23,- per jaar.
Begunstigers van de Stichting Historische
Kring Stad en Ambt Almelo ontvangen
vier maal per jaar dit tijdschrift, hebben
gratis toegang tot de lezingen en kunnen
deelnemen aan de excursies.
Losse nummers € 4,50

Bank: NL 63 RABO 0381 3305 59

Druk: Herman Media

Vormgeving: Herman Reckman

Omslag:

Medewerker van Egger aan een 'breed
getouw' in de jaren '50.
Bron: toenwasalmelonogmooi.nl

ISSN 1389-3068

Voorwoord

Almelo is een stad met identiteit. Dat maakt dat inwoners houden van de stad en trots zijn op de eigen geschiedenis, tradities en ontwikkeling. Mensen voelen zich verbonden met Almelo, zijn er thuis en geven de stad gezicht, sfeer en kleur. Een stad die zich ontwikkeld heeft van plattelandsgemeente via textielstad naar de veelzijdige bedrijvigheid nu.

Identiteit is een van de redenen dat de Historische Kring en andere partners in de erfgoedsector, zoals Stadsherstel, zich inzetten om bekendheid te geven aan die geschiedenis en verhalen. En ook om karakteristieke elementen terug te brengen en zichtbaar te maken. Dat is een breder belang dan alleen geschiedkundige interesse, het gaat ook over cultuur, het Almelogevoel en niet te vergeten toerisme en bedrijvigheid. De identiteit bepaalt ook de aantrekkingskracht voor bezoekers, nieuwe inwoners en bedrijven.

In Stad en Ambt besteden we daar ruim aandacht aan. Een greep uit deze periode. Het plan om de stadspoorten te markeren komt in de uitvoeringsfase. In een volgend nummer nader bericht. De Stichting Stadsherstel heeft sluisdeuren van het Kanaal Almelo Nordhorn laten restaureren en onlangs terug geplaatst bij de Pook. Er wordt in dit nummer aandacht besteed aan het Catharinaklooster dat lange tijd prominent aan de Boddestraat stond. Er wordt teruggeblikt op de indrukwekkende geschiedenis van de gordijnenfabriek Egger. Verdwenen wegen worden tot leven gewekt zoals de Duistere Dijk, een oude weg die doorsneden is door water- en spoorwegen. Uit eerdere edities zijn nog veel meer voorbeelden te noemen.

Het is allemaal onderdeel van het streven om de eigen identiteit te behouden en te versterken. Om een herkenbare en aantrekkelijke plek te zijn. Om te genieten van de levenslust en creativiteit van onze stadgenoten. En als inspiratie om op een ondernemende wijze verder te gaan.

Hans Gerritsen

In dit nummer:

- 2 Albert Egger: "Tot ziens bij u thuis"
- 6 Een aflatbrief aan de Krommendijk
- 9 Sluisdeuren gerestaureerd door Stadsherstel
- 11 Volg het spoor terug: de Duistere Dijk anno 2021
- 12 De Duistere dijk anno 2021 in kleur
- 14 Een tragedie in de Schelfhorst
- 16 Van stulpje naar klooster
- 20 De hondentredmolen
- 22 De tijd hervonden afl. 2 Wim Kuiper
- 24 Nieuws van Stad & Ambt

Albert Egger: “Tot ziens bij u thuis”

Door Hanschristiaan Krol

Zaterdag 27 oktober 1979 om 12.11 uur kreeg de Almeloise brandweer de melding dat de fabriek van Egger op de hoek van de Deldensestraat en Violierstraat in brand stond. De veroorzaker van de brand was een lasser, die op het dak aan het werk was. De brandweer zette al het beschikbare materieel in, maar de fabriek brandde volledig uit. Alleen het kantoor van Egger bleef gespaard. De schade werd geschat op 25 -30 miljoen gulden.

De man die de Hollandsch-Zwitserse Borduurfabriek tot een succes maakte was Albert Friedrich Egger (1885-1985). In Zwitserland geboren emigreerde hij met zijn vrouw Marie en drie jonge kinderen naar Almelo waar hij met vallen en opstaan en ontzettend veel doorzettingsvermogen zijn onderneming van de grond tilde. Hij begon zijn autobiografie te schrijven op 6 augustus 1969. Hij was toen bijna 84. Hij eindigde zijn terugblik in juli 1967 als succesvol ondernemer met een fabriek met meer dan 300 personeelsleden. Hij schrijft in een regelmatig handschrift met vulpen in zijn moedertaal het “Schwitscher Dütsch”. Zijn jongste dochter en een kleindochter hebben dit egodocument vertaald en een prachtig uitgave verzorgd in een kleine oplage voor de familie. We mochten het boekje lenen en waren verbaasd over de vitaliteit en het doorzettingsvermogen van een Zwitserse emigrant die met zijn gezin zijn geluk beproefde in Almelo.

Jeugd

Albert Friedrich Egger werd op 16 november 1885 geboren als vierde kind in een gezin dat uiteindelijk uit 11 personen zou bestaan, waaronder een kind dat aan kwam lopen en bleef. Zijn vader was molenaar zonder molen. Hij verhuurde zich. Moeder verdiende als thuiswerkster bij met borduurwerk. Het gezin is arm en trekt in de kleuterjaren van Albert achter het werk van de vader aan. Van Goldach naar Gasau naar Horn in kanton Sankt Gallen in de Noord-Oosthoek van Zwitserland aan de Bodensee. Albert verdiende als kind wat rappen (100 rappen is één Frank) door op blote voeten koeien te hoeden. De warme koeienurine hield zijn voeten warm. Hij maakt weinig woorden vuil aan de basisschool. Hij vond zichzelf geen goede leerling. Hij observeerde en ziet zeppelins overvliegen. De eerste vrachtwagens halen de meelzakken bij de molen af. Het grote gezin settelde zich toen zijn moeder van een tante 5000 frank erfde. Zijn vader kocht vervolgens een huis in Goldach en verkreeg zo het Zwitserse burgerrecht. Direct na de basisschool wist zijn moeder bij de burgemeester voor haar 13-jarige zoon een werkvergunning voor een 14-jarige los te peuten

om het gezinsinkomen aan te vullen. Albert gaat dan riet binden 11 uur per dag. Daarna knoopte hij 2 jaar lang draden in de Feldmühle Stickerei waar 1000 man werkte. 58 uur per week. Wanneer hij 16 is beslist zijn vader dat hij vatenmaker moet worden. Vervolgens werkte hij 2 jaar voor een tirannieke dronkenlap, maar Albert neemt zijn lot in eigen hand. Hij gaat er vandoor en vindt werk in een mosterdfabriek, maar hij krijgt er een gruwelijk ongeluk, wanneer een draaiende as zijn schort pakt. Zijn arm wordt gemangeld. Op een handkar brengen ze hem naar het ziekenhuis in Sankt Gallen waar zijn arm wordt gered. Hij moet gruwelijke pijn hebben geleden. Dat zelfde jaar wordt hij voor de militaire dienst afgekeurd op zijn ogen. Het geeft hem vrijheid.

Verliefd op Marie

De volgende jaren is hij een “Wandergesel”. Zijn originele plan om opgeleid te worden tot Stickermeister raakt op de achtergrond. Hij rolt van de ene job in de ander. Hij is portier, koetsier en bierrijder. Het werk in de horeca levert de nodige vrolijke beschrijvingen van zingende jongemannen met een slok te veel op. Belangstelling voor het andere geslacht te over, maar hij beseft dat hij nog niets heeft opgebouwd. Albert Egger gaat solliciteren om stickermeister te worden. Een goed betaalde baan in de Zwitserse borduurindustrie. De Zwitsers zijn op dat moment de top in het mechanisch

Het logo van de firma Egger op een suikerzakje

borduren. Tot 1911 werkt hij in verschillende stickereien. Tijdens een feestavond ontmoet hij Marili Huwiler (Marie). Zij zal zijn grote liefde worden. Albert gaat werken in Sankt Gallen. Marie komt hem achterna en werkt als controleuse in een naburige stickerei.

In 1913 trouwen ze in alle stilte. Een paar maanden later wordt zoon Albert geboren. De oorlogsjaren zijn moeilijk. Zwitserland is weliswaar neutraal, maar de Zwitserse export stort in en werktijdverkortening betekent een halvering van het inkomen. In die oorlogsjaren worden er nog twee kinderen geboren. Albert noteert met opluchting dat zijn jonge gezin in 18/19 de Spaanse Griep overleeft. Albert en Marie zien echter geen toekomst meer voor zichzelf in de Zwitserse stickerei. Zij besluiten te emigreren. De eerste poging werk te vinden in Frankrijk mislukt, maar Albert krijgt een tip. De Firma Scholten in Almelo heeft als eerste in Nederland een borduurmachine besteld. Albert zoekt contact en wordt aangenomen. Met Marie zoekt hij op een landkaart waar Almelo ligt. Ze vertrekken op 14 oktober 1919. De moeder van Albert zal op de drie kinderen passen. Na een reis met een gammele trein stappen ze 's middags in Almelo uit. Hotel Verboom aan de Boddenstraat is hun eerste onderdak. Albert vindt Almelo maar vies. Maandagochtend 8.30 uur staat Vixeboxse op hen te wachten bij de fabriek van Scholten. Er blijkt niets tot weinig voorbereid tot

stomme verbazing van Albert. In een aparte ruimte met het bordje: "Geheim" en "verboden toegang" staat de borduurmachine, geïnstalleerd door een Zwitserse monteur. Verder is er niets. Geen dessins, geen orders, geen onderhoudsmonteur. De Zwitser is naar huis. Of Egger misschien zelf kan ontwerpen? Albert bedingt voor het tekenen van dessins betaling als overwerk. Hij koopt passer en papier en de volgende ochtend heeft hij de eerste ontwerpen bij zich. Egger bestelde het borduurgaren en stelde de machine af, zodat meer dan 600 naalden hun weg konden vinden over het verticaal gespannen doek. Een vriend stuurt uit Zwitserland een serie dessin tekeningen en voorbeelden van facturering. Albert Egger stampt in korte tijd een borduur afdeling voor Scholten uit de grond en klaagt terecht "voor maar f 60,00 in de week".

Marie kan na enkele weken de kinderen ophalen en het gezin Egger gaat op de Riet wonen in de Zwanebloemstraat waar hun vierde wordt geboren Martha, die vele jaren later de autobiografie van haar vader zal vertalen. Albert Egger en zijn vrouw, die vaak de kleine kinderen meenemen naar de fabriek, maken lange uren. De borduurafdeling van Scholten is echter ten dode gedoemd. Er is steeds minder werk. Geborduurd doek is uit de mode. Scholten besluit om sowieso geen borduurfabriek aan de Sluiskade N.Z. te bouwen.

Hun eerste huis aan de Zwanebloemstraat

De volgende stap is sluiting van de eigen borduurafdeling. Vixeboxse komt het slechte nieuws brengen. Albert Egger heeft echter thuis overlegd en ondanks de beroerde afzetmarkt besluiten de Eggers om het risico te nemen en zelfstandig verder te gaan. Hij stelt voor de borduurmachine te kopen voor f 2000,00. Scholten is akkoord en stelt een coulante overgangsperiode voor. Egger krijgt een halfjaar om een eigen borduur bedrijf te starten. Een kerkje en de kartonnage fabriek van Mendels worden bekeken, maar vallen af als ongeschikt voor de bijna 10 meter lange borduurmachine en een lange tafel voor de afwerking.

De Eggers besluiten grond te kopen op huur/koopbasis op de hoek van de Oude Deldensestraat. De aanbetaling van 10% is meer dan f 500,00 maar Albert heeft dat geld niet. Hij onderhandelt en krijgt korting. In januari 1927 wordt op het accountantskantoor de Kok aan de Boompjes de stichtingsakte getekend van de "Hollandsch-Zwitserse Borduurfabriek F. A. Egger te

Almelo, Oude Deldenscheweg" met een startkapitaal van f 683,00, waarvan f 500,00 geleend. In februari wordt de eerste steen gelegd. Een dames- en herentoilet moet buiten bijgebouwd worden, want vergeten. In april gaat de productie van start met 2 werknemers, Marie en vier klanten. Twee jaar later breekt de Grote Crisis uit.

Uit een diep dal omhoog

De volgende jaren zijn miserabel. Er is weinig vraag, de prijzen zijn laag. De schulden hopen zich op bij Scholten, de kruidenier, terwijl dwangbevelen op het bureau van Albert belanden. Links en rechts moet geleend worden. Drie jaar lang kan het gezin Egger geen nieuwe kleding kopen. De omslag komt in 1930 wanneer Egger het lumineuze idee krijgt om over te schakelen naar gordijnen met een geborduurde rand en variaties daarop. Het product gaat direct lopen, maar de schulden blijven. In de volgende jaren komen steeds meer orders binnen. Nieuwe machines moeten echter gefinancierd worden met geleend geld of worden geplaatst terwijl ze eigendom blijven van een vriend en zakenrelatie uit Noord-Frankrijk. Na de oorlog zal hij een fors bedrag overhandigen aan de weduwe. Grond wordt bijgekocht aan de Deldensestraat om de fabriek uit te breiden. De orderportefeuille is goed gevuld. Het aantal personeelsleden groeit, maar de marges zijn klein. Over de jaren 1937-39 wordt nog een verlies geleden van f 15.000,00.

De oorlogsjaren en daarna

Het Eggerbedrijf is de Tweede Wereldoorlog vrij goed doorgekomen. Albert Egger was Zwitser. Zijn bedrijf was Zwitsers en Zwitserland was neutraal. Net als veel andere bedrijven voert hij ook opdrachten voor de Duitsers uit. Een Swastika hoeft hij echter niet te borduren. Het bedrijf maakt winst die eerste oorlogsjaren, maar dat doen Signaal in Hengelo en Philips ook. Daarna wordt het heikel, orders lopen terug, personeel moet onderduiken om te ontsnappen aan de Arbeitseinsatz. Bendien vraagt om een grote hoeveelheid stof aan de Deldensestraat op te slaan. Vervolgens koopt Albert de stof over zodat het Zwitsers bezit wordt. In het najaar van 1944 wanneer steeds vaker de stroom uit valt moeten drie mannen op drie fietsen in een ploegensysteem elektriciteit op wekken. Egger zorgt voor extra voedsel om ze op gewicht te houden. De laatste maanden van de oorlog bivakkeren de Eggers bij Westerhuis aan de Bornsestraat, omdat achter hun eigen huis een V1 lanceerinstallatie is gebouwd.

Albert Egger is erg kort over de jaren vijftig en zestig. Het bedrijf bloeit. Wanneer hij de beschrijving van zijn leven eindigt in het jaar 1967 heeft hij meer dan 300 personeelsleden in dienst. Twee etages hoge machines staan aan de Deldenstraat gordijnen te produceren. In

Nederland heeft Egger dan een marktaandeel van 80%, want "Egger komt bij u thuis". Zijn reclame was uniek. Een stralende Albert Egger kijkt je aan. Een vrolijke man die zingend door het leven ging. Hij was in Zwitserland lid van een mannenkoor en een jaar nadat hij voor het eerst uitstapte op het station van Almelo meldde hij zich aan bij het Almelo's Mannenkoor. Veertig jaar later werd hij erelid. Een kleine man met een bariton die voor het koor een viertal reizen organiseerde om te zingen in het land waar hij opgroeide. Hij stierf in 1985, een Zwitserse arbeidsmigrant met een enorm doorzettingsvermogen en een groot optimisme.

Naschrift: In de loop van de jaren zeventig gaat ook Egger failliet als zovele textielbedrijven in Almelo. In 1979 toen een brand de fabriek vernietigde waren de aandelen in handen van de Nederlandse staat. Het bedrijf heeft daarna een aantal keren een doorstart gemaakt, maar het bedrijf Egger als producent van gordijnen is uit Almelo verdwenen. Wat rest zijn de herinneringen en een vitrine "Egger" in het stedelijk Museum van Almelo.

Foto rechts: jonge Egger als 'Wandergesell' - erven Egger

Het laatste woonhuis van de familie Egger aan de Bornsestraat (rechterdeel)

Egodocumenten zoals dagboeken en autobiografieën zijn primaire historische bronnen. De auteur zelf schrijft over zijn belevenissen en is dus een primaire bron. Voor historici geweldig materiaal, maar je dient er voorzichtig mee om te gaan. Dit type bron is vaak fors subjectief. De schrijver reconstrueert een verleden of schrijft over het heden met een roze bril. Het is aan de historicus om feit en fictie van elkaar te scheiden.

Een aflaatbrief aan de Krommendijk

Door Ralph Becking en Hanschristiaan Krol

Wie op de kruising van de Ootmarsumsestraat en het Slot links af slaat de Schelfhorst in zou de tijd moeten nemen om daarna rechts af te slaan de Krommendijk in. Na de eerste bocht op nummer 33 staat volledig onverwacht te midden van de moderne bebouwing een Rijksmonument: Het Aahuis.

Links staat de achterkant van een grote boerderij die in 1790 gerenoveerd werd. Een ingemetselde gevelsteen laat in Romeinse cijfers het jaartal MDCCLXXX zien en de initialen: GvdA en JHK: Gerrit van der Aa en Joanna Cremer of Kremer. Zij bewoonden toen de kapitale boerderij met dubbele kap. Het imponerende herenhuis aan de andere kant stond er nog niet. Dat stamt uit 1840. Gerrit trouwde in 1761 met een buurmeisje. Hij zal wel gedacht hebben: *"Trouwt noabers' keend, dan wee'j wa'j veend"*.

De boerderij van de Cremers stond een eindje verder aan de Krommendijk. Zij waren herenboeren met vele hectares land, bebouwd met vlas en rogge, maar ook hooiland voor de koeien. De weiden aan beide zijden van de Loolee werden gebruikt als bleekvelden. Het heldere water van de beek werd, samen met urine en de zon gebruikt om het linnendoek zo wit mogelijk te maken. Gerrit was niet alleen boer, maar ook fabriqueur en met succes. Hij zou nog veel land erbij kopen. Of zijn huwelijk met Joanna gelukkig was weten we niet. Het was zeker vruchtbaar. Ze kregen 11 kinderen. Een mooi getal voor een goed katholiek gezin, want katholiek waren ze.

Reis door Europa in 1750

Zo katholiek dat vermoedelijk in het heilige jaar 1750 de oudste uit het gezin, Henricus, de tocht naar Rome maakte, zoals gefortuneerde jonge mannen dat toen deden als deel van een Grand Tour. Hij was wel wat jong, 15 jaar. Welke route hij volgde, welke steden hij zag weten we niet. Trok hij door Zuid-Duitsland en over de Alpen

naar de Povlakte of naar Parijs, langs de Rhone om scheep te gaan in Marseilles en dan naar Rome? Het bewijs van zijn tocht ligt in het archief van het Aahuis: een aflaatbrief op naam van Henericus van de Aa ¹⁾.

De aflaatbrief van Henricus van der Aa

Het betreft hier een zogenaamde pauselijke aflaatbrief. Met deze brief en de daarin door de paus verleende aflaat (Latijn: 'indulgentia') verkreeg de aanvrager (in dit geval Henricus van der Aa) schriftelijke kwijtschelding van de (tijdelijke) straffen in het vagevuur. Deze aflaat trad in werking bij het stervensuur en was 'vol', dat wil zeggen dat alle straffen zouden worden kwijtgescholden. Bovendien werd de aflaat verleend aan alle bloedverwanten en andere familieleden van Henricus van der Aa tot in de derde graad. En ook nog aan dertig andere personen die hij naar zijn goeddunken mocht uitkiezen.

Op de rechterzijde van de aflaatbrief is een lijstje bijgehouden. Dertig namen konden worden ingevuld om deel te hebben aan de aflaat uitgereikt aan "Henericus". Zeventien zijn er ingevuld, waarvan één kruisje gezet door een analfabete werknemer of werknemster. Of was het iemand die niet lezen of schrijven kon uit de directe omgeving? De handtekeningen werden gezet door 11 mannen en 5 vrouwen. Een enkele handtekening is bijna onleesbaar. De meesten zijn gezet door Almeloërs die gewend waren te schrijven. Hoewel handtekening vijf en zes geschreven zijn in de zelfde kleur inkt en met het zelfde handschrift. Zette Fenne Hergelink een handtekening voor Janna Vollenbroek of andersom? Beiden woonden in de buurt van het Aahoës. De aflaat hoorde bij het Aahoës en behield zijn waarde tot in de derde graad na de dood van Henricus. Bijzonder is de handtekening van Johannes Josephus Jansen, nummer zeven op de lijst. Hij was pastoor in Almelo van 1836-1842. Dat jaar vertrok hij als missionaris naar Curaçao waar hij vrij snel na aankomst overleed. Handtekening nummer elf is van Mattheus Becking (1823-1890 en voorvader van Ralph Becking). Mattheus heeft als zeventienjarige in 1840 de bouw meegemaakt van het Herenhuis dat nu staat te pronken aan de Krommendijk. Later werd hij eigenaar en de Heer van het Aahoës. Tenslotte L. Wiltink, de twaalfde naam op de lijst: buurman, schoolmeester en bewoner van Café de Kroon waar ooit Henricus zelf tapper was. Wiltink schonk de R.K. Kerk in Almelo een stuk grond om een nieuw kerkhof in te richten. Hij werd er ironisch genoeg als eerste begraven.

Afbeelding van de originele aflaatbrief in bezit van Ralph Becking.

Voor deze aflaat moest een bedrag worden betaald. Het is niet duidelijk om hoeveel geld het in dit geval ging, maar soms kon het bedrag oplopen tot veertig dukaten. Dus eigenlijk kon men in het slechtste geval de indruk krijgen dat de eventuele straffen na de dood ordinair werden afgekocht. In het beste geval hield de aanvrager zich aan de voorwaarden die in de aflaatbrief werden gesteld, namelijk dat men oprecht berouw van de zonden had, dat men gebiecht en de communie ontvangen had of dat men tenminste berouwvol de Allerheiligste Naam van Jezus met eerbied had aangeroepen. Hoe het ook zij, deze verkoop van aflaten was voor het pauselijke hof een lucratieve aangelegenheid.

Ook een souvenir

Door de afbeeldingen van de diverse religieuze attracties in Rome was de brief ook nog eens een aardig souvenir. Op de vier hoeken vier bekende kerken in Rome. Links boven de St. Pieter. Midden boven Petrus en Paulus. Midden beneden een voetwassing door Paus Benedictus XIV.

Centrale tekst

"BEATISSIME PATER

Henericus Vonder Aa (*naam fout genoteerd*)

Romae praesens, ac brevi discessurus supplicat humillime Sanctitati Vestrae, ut dignetur benigne concedere sibi ac suis consanguineis, et affinibus usque ad tertium gradum inclusive, necnon triginta aliis personis suo arbitrio eligendis Indulgentiam Plenariam in articulo mortis; Dummodo tunc Vere poenitentes, ac confessi, et sacra Communione refecti, aut saltem contriti Sanctissimum Nomen Jesu devote invocaverint. Quam Deus etc..

(HEILIGE VADER,

Henricus van der Aa, aanwezig in Rome en binnenkort vertrekkend, vraagt Uwe Heiligheid in alle nederigheid zich te verwaardigen hem en zijn bloedverwanten en zijn andere familieleden tot in de derde graad, en bovendien dertig andere, naar zijn goeddunken uit te kiezen personen, welwillend een volle aflaat in het uur van de dood te verlenen. Mits zij op dat moment oprecht berouw hebben betoond, gebiecht hebben, en gesterkt zijn door de H. Communie, of tenminste berouwvol de Allerheiligste Naam van Jezus met eerbied hebben aangeroepen. Die God, etc.)

Tekst in linker marge

“Indulgentia Sanctissimus benigne annuit pro Indulgentia plenaria in articulo mortis ut petitur, lucranda in forma consueta et a Sancte Sua prescripta. I.C. Boschi secr.”.

(Aflaat. Zijne Heiligheid heeft welwillend zijn goedkeuring gegeven voor de volle aflaat in het uur van de dood, zoals verzocht, te verwerven op de gewone en door Zijne Heiligheid voorgeschreven wijze. I.C. Boschi, secretaris)

Henricus trouwde in 1758 met zijn achternichtje Martha Geerdinck. Blijkbaar had het nieuwbakken echtpaar geen zin in het runnen van een boerenbedrijf en bleekrij. De beide broers kwamen een boedelscheiding overeen en Henricus werd herbergier in Almelo. Hij kreeg als erfgenaam van het bedrijf aan de Krommendijk zijn ‘kintspaat’ ‘indien het zeijn Exlens de Graaf van Rechteren als overmombaar zal geaprobeert hebben’. Deze akte is ‘op den Huijse Almelo op den 22e maart 1759’ beschreven. Twee jaar later vond er nog een boedelscheiding plaats. Begrijpelijk want dat jaar trouwde Gerrit met Joanna. Bij deze ‘maagtscheidsge’ blijkt dat Hendrick’s broer Gerrit van der Aa in het bezit kwam van ‘onse ouders plaatse geleegen op den Krommendijk met deszelfs bleijkhuijs

en schuer en alle gereetschap paarde en beeste alsook den inboedel des huijses roerende en onroerende als meede de landerijen hooy en saaijlandt en hij zal ook voor hem behouden het halve huijs met het landt en zijn toe behoer liggende an den dijk beneevens den Meckelenberg genaamt de Kleijne Robbenhaar’.

Henricus en zijn Martha laten echter als eigenaren van een herberg in Almelo veel minder sporen na in de geschiedenis dan de bewoners van het Aahuis.

1) Met dank aan Richard de Beer, consulent/conservator van het erfgoed van de Oud-Katholieke Kerk, Museum Catharijneconvent, Utrecht. Hij voorzag de aflaatbrief van uitleg en commentaar waar vrijelijk gebruik van gemaakt werd.

Het imposante Aahuis aan de Krommendijk. Foto: Hanschristiaan Krol

Sluisdeuren gerestaureerd door Stadsherstel

Door Hanschristiaan Krol - Foto's: Herman Reckman

Het Almelo-Nordhornkanaal overbrugt een hoogte verschil van 11,5 meter. Het kanaal kreeg daarom een zestal sluizen, die er voor zorgden dat het kanaal niet leeg liep en de schepen elke keer één, twee meter stegen of daalden. Het kanaal raakte echter snel in onbruik. Het was te smal en niet diep genoeg. In 1960 werd het voor scheepvaart gesloten en veranderde langzaam in een prachtig natuurgebied. Het onderhoud aan bruggen en sluizen van een kanaal dat zijn oorspronkelijke rol niet meer vervulde werd echter te kostbaar gevonden. Vijf van de zes sluizen werden gesloopt en vervangen door overlopen ook die bij de "Pook", daar waar de Gravenallee uitkomt op het kanaal. De sluisdeuren werden echter gered dankzij Stadsherstel en op de oever gezet. Maar het houtwerk begon in de loop der jaren te rotten. Stadsherstel greep opnieuw in. Zij vonden Alwin Bekhuis bereid hout- en ijzerwerk te restaureren, mede mogelijk gemaakt door een aantal forse donaties. Bekhuis zelf voegde een dukdalf toe. Woensdag 21 juli werden deuren en dukdalf feestelijk onthuld.

Veel belangstelling bij de feestelijke onthulling

Links Alwin Bekhuis en rechts Jan Voskamp, een van de kartrekkers.

Volg het spoor terug: de Duistere Dijk anno 2021

Door Hans Gerritsen

Almelo maakte in de 19de eeuw een stormachtige ontwikkeling door. Mede ten behoeve van de textielindustrie werd infrastructuur aangelegd. Dit wordt goed zichtbaar in het lot dat de Duistere Dijk beschoren is geweest, de weg wordt op een aantal plaatsen onderbroken en verandert in reeks straten en lanen.

De Duistere dijk (d'n Duustere 'n Diek) was een sintelweg in Almelo, die de Wierdensestraat verbond met de Vriezenveenseweg. In een koopakte wordt de weg reeds in 1710 vermeld. De weg liep dus in een boog om de noordwestelijke kant van het centrum. De naam van de weg is vrijwel verdwenen, alleen de Dijkstraat bij het station herinnert er nog aan. Dat is echter een klein gedeelte van de oorspronkelijke weg. Aan de Duistere Dijk (het gedeelte wat nu Dijkstraat heet) was de grote tabaks- en sigarenfabriek van de gebroeders Kluck gevestigd.

De brug over het kanaal Almelo-Nordhorn bij de Brugstraat/ Noordikslaan, die vervangen is door een dam met een duiker, werd de Duistere Brug genoemd. Over de naamgeving zijn diverse berichten in omloop, maar misschien moet het simpel worden gehouden, het was een weg zonder verlichting en destijds zonder bebouwing aan weerszijden.

Drie grote infrastructurele ingrepen in de 19de eeuw zorgden dat de weg gesplitst werd. Het gaat om de aanleg van het station (1865) en de spoorweg, de aanleg van

het Overijssels kanaal van Zwolle naar Almelo en in het verlengde daarvan de haven aan de markt (1855) en het Nieuw Kanaal dat later Kanaal Almelo-Nordhorn werd genoemd en in 1889 in gebruik is genomen.

Ook is de route bij de bouw van het Rosarium vanaf 1926, in het bijzonder de Noordikslaan, onderbroken. Na de aanleg van station en spoorwegen heeft het gedeelte tussen Wierdensestraat en station nog een tijd Duistere Dijk geheten, later werd dit Dijkstraat. Het andere gedeelte ten noordoosten van het station kreeg na 1865 andere namen.

Het trace van de voormalige Duistere dijk is momenteel vanaf de Wierdensestraat: Kersenstraat (op de hoek: De Barber), Dijkstraat, Egbert Gorterstraat (deze heette na aanleg van het station lange tijd Spoorstraat), Brugstraat langs destijds boerderij de Baken, Noordikslaan,

een klein stukje Vissedijk en de Tijhofslaan langs de plaats waar boerderij Erve Vrielink stond tot aan de Plus aan de Vriezenveenseweg (toen Huize Harwig).

We laten op de volgende bladzijden bij enkele markante punten van de voormalige verbinding zien hoe de situatie nu is (onderaan links beginnen bij 1. en dan slingerend naar boven). Op deze pagina twee afbeeldingen van de toenmalige bruggen: de brug bij Vermeulen/ Scheepvaarthuis (haven), en de Duistere brug (ook brug bij Kers of Kersenbrug genoemd, Kers was de brugwachter).

De Duistere Dijk anno 2021

7. De Tijhofslaan. Bij de aanleg van het Rosarium is geen rekening gehouden met de oorspronkelijke route. Deze liep diagonaal over de Noordikslaan richting tweede deel Tijhofslaan.

5. De nieuwe brug over het opnieuw uitgegraven Overijssels kanaal, de tweede doorkruising van de route. Hier was de brug bij Vermeulen / Scheepvaarhuis.

3. De route gaat verder aan de noordzijde. Het huidige station op deze plek werd in 1962 gerealiseerd. Architecten waren Koen van der Gaast en J.H. Baas.

1. De Dijkstraat vanaf het zuiden richting station gezien vanaf de Kersenstraat.
Bij de Wierdensestraat begint hier de route van de Duistere Dijk.

8. Het "eindpunt" van de voormalige Duistere Dijk als je die volgt in noordoostelijke richting. Hier komt de Tijhofslaan uit op de Vriezenveenseweg.

6. Na de Brugstraat leidt een dam met duiker nu over het Kanaal Almelo Nordhorn, de derde doorkruising. De Duistere Brug of Brug bij Kers lag vroeger iets meer naar het westen.

4. De route loopt in noordoostelijke richting over de Egbert Gorterstraat met links het voormalige kantoor van Ten Cate. Dit gedeelte heeft ook een tijd Spoorstraat geheten en was aanzienlijk smaller.

2. Het station aan de zuidzijde. Hier wordt de oude dijk voor het eerst doorkruist door infrastructuur. Het eerste station dateert van 1865.

Een tragedie op de Schelfhorst

Door Cor Trompetter

Het gebeurt niet vaak dat je als onderzoeker in een archief stukken leest die je de adem benemen. Het drama van De Schelfhorst is een van de weinige keren dat ik geëmotioneerd raakte van wat ik las. In de oorspronkelijk taal, het Twents-Nederlands van de eerste helft van de zeventiende eeuw kwam het hard binnen. Ik ben geen romancier en zal me tot de feiten beperken, maar wie de ogen kan sluiten en zich verplaatst naar de Schelfhorst kan zich de trieste gebeurtenissen voor de ogen laten afspelen.

Voor de Almeloër van 2021 is De Schelfhorst de naam van één van de nieuw wijken die na de oorlog in Almelo zijn ontstaan. Met zo'n 11.000 inwoners is het bijna een stad op zich. De wijk ontleent zijn naam aan de boerderij 'De Schelfhorst'. Het is op deze boerderij waar zich bijna vierhonderd jaar geleden een tragedie afspeelde. Doordat zware misdrijven door het Hooggericht van de Heerlijkheid werden behandeld, is er een gedetailleerd verslag bewaard gebleven dat ons terugbrengt naar de harde wereld van de zeventiende eeuw.

Omstreeks 1 oktober 1640 werd op het erve Schelfhorst een kind geboren. De vader was Hendrik Volkerink, de moeder zijn dienstmeid Jenne Geerts Roevekamp. De bevalling had 's nachts, in het verborgene plaatsgevonden, 'sonder enige hulpe, offte bijstant vann vrouws personen'. Er was dus niemand bij geweest. Na de geboorte had de moeder 'bedectelijken de vrucht uijt den huijse gebracht'. Of het kind leefde of overleden was is nooit duidelijk geworden.

Door een toeval, de stukken spreken over 'Godes schickinge', lekte het uit dat er een kind geboren was. Welk toeval dat was vertellen de bewaarde verslagen niet. Waarschijnlijk waren er mensen op de hoogte geweest van Jenne haar zwangerschap. Toen het bekend werd namen zowel Hendrik, de vader, als Jenne de vlucht. Er moet direct een aanwijzing geweest zijn dat er een misdrijf in het spel was. Anders is het niet te verklaren dat na de vlucht van de vader en de moeder de Richter van Almelo met een aantal mannen naar de Schelfhorst gingen om te gaan graven naar het lijk van het kindje. Op zondag 18 oktober vonden ze het lichaampje. Het was begraven onder een elzenbosje, niet ver van de boerderij.

Alle omstanders, de Richter inclusief, waren het er over eens dat het om een volderen meisje ging, dat 'soe nae t'menselijcke oghe, den hals was omgedraijet'. De barbier, waarschijnlijk meester Peter Baarschers die ook chirurgijn was, en de vroedvrouw, die er als deskundigen bij waren gehaald, bevestigden dit. Hierop werd aan het einde van 1640 een bevel uitgevaardigd dat de vader en de moeder op 5 januari 1641 op het huis Almelo moesten verschijnen ten einde verantwoording af te leggen, op straffe van confiscatie van goederen en verbanning. Als ze niet verschenen, zouden ze bij verstek worden veroordeeld. Geen van beiden meldde zich.

Over wat er de volgende maanden precies is gebeurd zwijgen de bronnen, maar op zeker moment moet er weer contact geweest zijn tussen Hendrik en zijn Almelse

familie. Op 17 april 1641 kwam er bij Richter Joachim Blanken, als tijdelijk voorzitter van het hooggericht, een opmerkelijk verzoek binnen van Fenne, Hendrik Volkerinks vrouw. Ze vroeg of het niet mogelijk was dat haar man gestraft kon worden voor het feit van het overspel en het bezwangeren van de dienstmeid. Hij had hier vreselijk spijt van, en wilde graag voor het gericht verschijnen om zich te verantwoorden. Met de moord op het kindje had hij niets van doen gehad. De dienstmeid had dit gedaan. Hij was gevlucht uit schaamte en vrees, en had lange tijd niets van zich laten horen. Hierdoor had hij niet geweten van het bevel om voor het gericht te verschijnen.

Goed twee weken later, op 3 mei, werd er een tweede verzoekschrift bij het hooggericht ingeleverd, ten gunste van Fenne, door haar schoonvader Derk Volkerink, Hendriks vader, en haar broer Willem Grobben. De strekking was hetzelfde, Hendrik had verschrikkelijk spijt van zijn overspel, maar geen schuld aan de moord. Ook het overspel werd op conto van de dienstmaagd geschreven, een 'lichten vrous persoon'. Hendrik was gevlucht omdat hij zijn ouders, vrienden en burens niet meer onder ogen durfde te komen. Het grootste probleem was wel dat Fenne met drie kleine kinderen was blijven zitten, en zonder man tot armoede dreigde te vervallen. De twee verzoeken werden op 13 mei van het volgende jaar, 1642, nadat de nodige juridische adviezen waren gevraagd, ingewilligd. Het verweer van Hendrik werd geaccepteerd. Het bleef bij een veroordeling wegens overspel en het veroorzaken van de zwangerschap. Wel zou hij zich met de eed van zijn zonde moeten ontlasten. Mocht later blijken dat hij toch iets te maken had gehad met de dood van het kind, dan zou hij op de gewone wijze berecht worden. Een belangrijk element in de argumentatie van de rechtbank was de positie van de achtergelaten vrouw en haar drie kinderen, die zonder vader tot armoede zouden vervallen.

Op 28 mei 1642 verscheen Hendrik, en *hefft lijjfelijcken tot Godt Almachtich mit opgestecte vingeren gesworen, dat*

hij niet alse een versumder vant gerichte sij uitgewecken, ook geen raet offt daet tot die doot van Jenne Roevecamps, sijne gewesene maech, dat kindt gegeven te hebben, maer onschuldich daer aen te wesen. Met het zetten van zijn teken bevestigde Hendrik zijn eed. Welke boete hij heeft moeten betalen staat nergens beschreven. Voor Hendrik en zijn vrouw was het belangrijkste dat hij weer in de Heerlijkheid mocht verkeren. Ook voor de schoonvader van Fenne en haar broer moet het een zorg minder geweest zijn dat de kinderen nu weer een vader hadden, en Fenne een man. Van Jenne, de dienstmeid die haar kind zou hebben gedood, vernemen we niets meer. Ze zal zijn opgegaan in de massa van naamlozen die in de 'Gouden' eeuw aan de rand van samenleving zich probeerden staande te houden. Vrouwen als Jenne werden vrijwel steeds als hoer neergezet, en zelden, zeer zelden, als slachtoffer. Laat staan dat ze in een geval als dit de man in kwestie konden tegenspreken.

Het kan zijn dat Hendrik al voordat zijn verbanning was opgeheven terug was in Almelo. Op 27 december 1641 moest een zekere Hendrik Volkerink op verzoek van de Richter en de burgemeesters voor het stedelijke breukgericht, de rechtbank van de stad die verantwoordelijk was voor het handhaven van de openbare orde, verschijnen om een verklaring af te leggen. De dag daarvoor, op zondag 26 december, was Volkerink met verschillende anderen voor in het klooster geweest, waar zich op het laatst van december de nodige ongeregelheden voordeden. Volkerink werd daarbij eerst uitgeschoolden door Court Warners. Jan Grubbe kwam tussenbeide, maar hij kon niet voorkomen dat Volkerink een paar rake klappen opliep.

Het leek met een sisser af te lopen, maar later kwam Warners terug met een roer, een vuurwapen, *'seggende dat hij comparant wolde dootschieten, soodat de nabuijren kinderen, om sulx te beletten, het roer hebben uijt der*

handt genomen'. Hierna werden Grubbe, Volkerink en zijn zuster op straat lastig gevallen door Jan Warners' knecht Aelbert, *'neffens andere Jonge gesellen'*. Ze konden uitvluchten, maar op de es, in het donker op weg naar huis kreeg het gezelschap de opnieuw slaag, zo zwaar dat het leek of één van hen het leven zou laten.

Als het hier gaat om dezelfde Hendrik Volkerink die een jaar eerder de Heerlijkheid was ontvlucht, worden deze gebeurtenissen wat begrijpelijker. De ernst van de situatie, die de kenmerken had van een lynchpartij, wijst er op dat Volkerink iets op zijn kerfstok had dat niet viel binnen het gewone Almeloze patroon van vechten en schelden. Het waren jonge en naar we mogen veronderstellen, ongetrouwde mannen, die het recht in eigen hand namen. Hun optreden heeft hier het karakter van bestraffing, bijna van een volksgericht. Over de aanleiding staat in de protocollen van het breukgericht niets geschreven, maar het is een van de zwaarste gevallen die er door deze rechtbank ooit behandeld zijn. In dit licht is het opvallend dat de heer van Almelo toch bereid was om Volkerink terug te laten keren en zo tegen de wil van de jeugd, die ongetwijfeld een meer algemeen gevoel vertolkte, in te gaan.

Het beeld van Jenne, die met haar pasgeboren kindje de duisternis in ging en het begruof is me lang bijgebleven, niet minder dan de lugubere vondst van het kinderlijkje door de Richter en zijn mannen.

Dit stuk is een bewerking van Cor Trompetter, Leven aan de rand van de Republiek. Stad en gericht in Almelo, 1580-1700, (Amsterdam 2006) 366-368. De gegevens zijn te vinden in het Huisarchief Almelo in het Historisch Centrum Overijssel, nr. 2995 en het archief van het Stadgericht Almelo, nr. 37, 1641-23, eveneens in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle.

Het richtershuis in de 17^e eeuw. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Van stulpje naar klooster

Door Gerard Brouwer

De Boddenstraat aan de kant van de Oranjestraat was in de vorige eeuw het centrum van de katholieken in Almelo. Niet alleen door de St. Georgiuskerk, maar ook door een kloostercomplex, met de heilige Catharina als patrones. Dit zusterklooster was niet alleen van belang voor het daar gegeven onderwijs, maar tevens voor een deel van het sociale leven in de stad.

Rond de vorige eeuwwisseling was er in de Boddenstraat een groot katholiek centrum ontstaan. Het begin van dit alles was er echter al veel eerder. In 1858 namelijk schonk mejuffrouw Van der Aa aan deken Reinerus Jansen een huis aan de Esgang, zodat hij daar zijn plan kon verwezenlijken om voor de katholieke gemeenschap in Almelo een eigen bewaarschool en naaiondericht te bewerkstelligen. Het lukte hem om voor dit doel twee zusters Franciscanessen naar de stad te halen en na een collecte voor de noodzakelijke inrichting van het pand begon op 11 april 1858 het tweetal onder toezicht van moeder Baptista met de werkzaamheden. Dat gebeurde onder bescherming van de H. Catharina, die in de Middeleeuwen ook patrones was van het klooster dat zo ongeveer stond op de plaats waar nu in de stad het Waagegebouw is.

Ontberingen

De nonnen woonden aanvankelijk ook in het kleine, bekrompen huisje en leden daar heel wat ontberingen.

De keuken diende er tevens als refter en werkkamer, waarbij een kachel alleen werd gestookt om de kunnen koken. De andere kachel brandde 's winters in het vertrek waar het 'schooltje' was. Ook al waren hun inkomsten zeer gering, toch hadden de zusters vier weeskinderen onder hun hoede genomen. Zelf sliepen ze in een schuurtje en de kinderen in een simpel optrekje. Het schoolgeld stelde niet veel voor en daarom namen de zusters naaiwerk aan om wat bij te verdienen. Hoe armzalig hun leefomstandigheden waren, bleek wel toen een van de nonnen door pokken werd aangetast en er medische verzorging nodig was. Pas toen ontdekte men dat de zusters onder oude vloerkleden sliepen. Hun Moederhuis Heythuysen schoot daarop te hulp, waarna het huisje kon worden opgeknapt en vergroot. In 1862 begonnen de zusters ook met lager onderwijs voor meisjes en dat betekende wat meer inkomsten. Ze konden zelfs verhuizen naar een beter huis, dat naast de toenmalige Georgiuskerk stond en waar later koster Willem Eusterbroek zou gaan wonen. Eerder had hij een huis aan de overkant.

Gerhard Leus

Wat het nonnenschooltje betreft moet ook de naam van Gerhardus Henricus Leus worden genoemd, een zoon van een tapper en 'Kommies-Griffier bij het Vredesgericht des Kantons' uit de Doelenstraat. Deze Gerhard was bij de Paters Salesianen opgeleid voor het onderwijs, maar zei daar na een paar jaar het kloosterleven vaarwel en ging terug naar Almelo. Op zekere dag nam hij een kijkje bij de twee zusters en hun lessen en daarbij constateerde hij dat het tweetal, ondanks hun goede wil, van onderwijzen eigenlijk weinig weet had. Hij nam daarom de taak op zich de zusters wat meer van de moderne onderwijs-methodiek bij te brengen. Dat leverde goede resultaten op, hetgeen ook opviel bij het Moederhuis Heythuysen dat Leus aanbood om daar voor de zusters een opleidingsinstituut te beginnen. Dit leidde er toe dat deze gemeenschap van Franciscanessen naam en faam kreeg als onderwijs-congregatie. Leus werd uiteindelijk docent op het bekende katholieke kloosterinternaat in Rolduc, maar zorgde in de schoolvakanties nog steeds voor vervolg- en bijscholingscursussen voor de zusters van Heythuysen. Hij stierf tenslotte in 1888 op 62-jarige leeftijd en werd begraven bij het Limburgse klooster.

Nieuwe school

Het katholieke onderwijs in Almelo werd vooral gestimuleerd door de komst in 1878 van deken F.A. Reigers naar de stad. Hij wist dat het oude Georgiuskerkje opgeknapt moest worden, maar wilde toch eerst een school bewerkstelligen. Reigers ging meteen heel voortvarend te werk en kocht met financiële hulp van zijn zuster, mevrouw Eisensohn, een huis met erf en tuinen in 'de Voskuule' tegenover de kerk en pastorie en legde er in 1879 de eerste steen van een nieuwe school met vier klassen. De katholieke gemeenschap in Almelo vond het initiatief geweldig en besloot de St. Catharinavereniging op te richten waarbij gezinnen kleine bijdragen leverden voor het onderhoud van de zusters. In 1880 kon de nieuwe school in gebruik worden genomen. Het betekende een ongekende weelde voor de nonnen die zich zolang in alles hadden moeten behelpen. Twee jaar later werd er zelfs een zusterklooster naast gebouwd, dat ook de naam Sint Catharina kreeg. Op 11 april 1883 werd daar in de eigen kapel voor het eerst een H. Mis opgedragen. Toen het gebruik van

het te kleine oude Georgiuskerkje niet langer door de beugel kon, kwam eindelijk nieuwbouw aan de orde. De huidige kerk, de driebeukige kruisbasiliek in neo-gotiek, werd wat verder vanaf de straat gebouwd en kon in 1902 in gebruik worden genomen. De oude 'Waterstaatskerk' en de kosterwoning werden hiervoor afgebroken. Aan de overkant werd de school in die jaren steeds met nieuwe lokalen uitgebreid, waarbij kort na de eeuwwisseling aan de westzijde een afzonderlijke bewaarschool tegen het gebouw aan werd gebouwd die later er nog twee klassen bij kreeg. Overste en hoofd van het scholencomplex was in die tijd zuster Ambrosia, die tevens de menslievende taak van de zusters leidde, zoals ziekenverzorging en hulp aan de minder bedeelden. Links van het klooster stond een klein huisje dat het onderkomen was geweest van emeritus pastor-deken Reigers. In 1915 kwam hier het eerste katholieke ziekenhuis van Almelo, met slechts twee bedden en twee wiegjes. Behalve de zusters Franciscanessen was ook dokter Peutz, de eerste katholieke huisarts in Almelo, hierbij betrokken. Twee jaar later kwam er een katholiek ziekenhuisje in de Grotestraat-Noord op de hoek van de Ootmarsgang met plaats voor dertig patiënten. Er was hiervoor een bedrag van 30.000 gulden bijeen gebracht.

Eigen school

De katholieke jongens kregen in 1907 een eigen school in de Noorderstraat, op de plaats van het voormalige r.k.-kerkhof dat in 1881 was gesloten en een nieuwe plek kreeg in het Sluitersveld. Er waren in deze St. Radboduschool eerst vier lokalen, waarin aan de jongens uit de drie hoogste klassen van de school uit de Boddenstraat les werd gegeven door de onderwijzers Vloedveld, Op den Akker en Koekoek. In 1916 werden er nog eens zes lokalen bijgebouwd zodat niet alleen lager onderwijs kon worden gegeven, maar ook de ulo St. Canisius mogelijk was. Dit onderwijs groeide echter zo sterk, dat het schoolgebouw veel te klein werd. Het schoolbestuur kreeg het bij de gemeente echter

niet voor elkaar dat er een nieuwe school kon worden gebouwd. Uiteindelijk droegen B en W als oplossing aan dat in de Winkelsteeg een meer dan honderd jaren oud schoolgebouw leeg stond, dat was afgekeurd voor het openbaar onderwijs. Even wat klussen en dan kon je er zo in, werd daarbij gesteld. Schoorvoetend stemde het schoolbestuur met het voorstel in, want de nood was hoog. De ulo St. Canisius – later werd het mulo – ging er als eerste heen, maar de groei van dit onderwijs was zodanig, dat werd afgesproken dat deze school terugging naar de Noorderstraat en dat de St. Radbodusschool verhuisde naar de Winkelsteeg. In 1943 werd er weer geruild, maar de Radbodusschool kon terugkeren doordat de inmiddels Canisius-mavo in de Kogellaan een nieuw onderkomen kreeg.

Ongemak

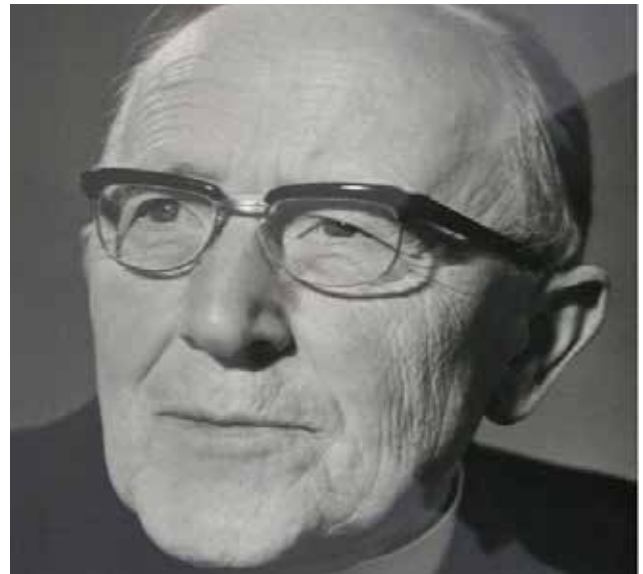
De lagere school moest nog lang op een degelijke oplossing wachten. Na veel ellende van lekkages, tochtende ramen, bladderende verf, slechte vloeren, haperende verwarming en meer van dit soort ongerief waardoor de leerlingen bij de lessen soms in de gangen moesten zitten, kon er pas in 1959 verderop in de Winkelsteeg dan eindelijk een nieuw onderkomen worden gebouwd voor de inmiddels Radboudschool geheten onderwijsinstelling. Door het vertrek in 1907 van de jongens uit het kloostercomplex aan de Boddestraat had men daar meer ruimte gekregen, zodat er o.a. een grote zaal kon worden ingericht. Verder kwam er een ruime keuken, waar kooklessen werden gegeven voor het huishoudonderwijs, hetgeen wel illustreert dat er in de loop van de tijd in het complex een scala aan opleidingen was. Maar behalve voor scholing, was het St. Catharinaklooster ook van groot belang voor het sociale leven van katholiek Almelo. Er werden vergaderingen en bijeenkomsten gehouden van verenigingen, er waren clubavonden in de grote zaal, de Katholieke Kring had er culturele bijeenkomsten, er waren kerstvieringen en ook de jeugdbeweging kreeg er een plek, waarvoor in de jaren dertig een deel van de kloostertuin werd opgeofferd. Verder kwam er de Vincentius-bibliotheek, waar de katholieken voor hen verantwoord geachte boeken konden lenen.

Lepeldien

Bekende nonnen in het St. Catharinaklooster waren zuster Clara, die behalve schoolhoofd ook leraar Frans was, zuster Laurentius, die er piano- en vioolles gaf en tevens het orgel bespeelde in de kapel van het klooster, zuster Adelen, die zich had toegelegd op handwerken en de uit Duitsland afkomstige zuster Leopoldien die niet alleen Duitse les gaf, maar ook een zangkoor leidde. Zij werd in de volksmond steeds Lepeldien genoemd. In 1920 nam de zuster na 40 jaar afscheid van het Almeloze klooster, waarbij ze werd uitgeluid door deken Van der Waarden, die een opmerkelijke toespraak

hield. 'U kenmerkte zich door orde en Ausdauer, twee eigenschappen van uw Duitse landgenoten waardoor dit volk groot zou kunnen zijn, als het ook uw minzaamheid en nederigheid zou bezitten,' aldus de deken.

In 1921 ging de Sint Catharinaschool voor meisjes over naar een nieuw gebouw aan de Sluiskade ZZ, dat door architect Th. J. van Elsberg was ontworpen. De vrij gekomen ruimte aan de Boddestraat werd ingenomen door de R.K. Meisjesvakschool, een Jeugdhuis en een Verkennerslokaal.

Deken G.L. Veeger

Hoe inspirerend en emanciperend het St. Catharina-klooster voor Almelo ook was, in 1965 kwam er plotseling een eind aan het bestaan van het complex. Op 14 maart van dat jaar kregen de parochianen van de Gregoriuskerk te horen dat de zusters het pand zouden verlaten. Het orde-bestuur had zo beslist, want dat vond dat de zusters naar de noordelijke provincies moesten verkassen omdat daar nauwelijks katholieke onderwijskrachten konden worden aangetrokken. Op 12 juli las deken Veeger voor het laatst de mis in de kloosterkapel en dat was het dan. Het klooster werd vervolgens als opslagruimte gebruikt. In 1969 woonden er nog enige tijd Joegoslavische meisjes die bij Nijverdal ten Cate en Hedeman in de textiel werkten. Zij doopten het klooster om tot Huize Slavonka. Er was zelfs speciaal een Joegoslavische kokkin aangesteld, zodat de meisjes hun eigen kostjes kregen voorgeschoteld. Ook was in het klooster enkele jaren het Vormingsinstituut Dialoog gevestigd. Maar het eind van het liedje was dat in mei 1968 de gemeente het toonaangevende complex kocht.

Het zou er niet lang meer staan, want zo'n pand was uiteraard een kolfje naar de hand van het sloopgrage Almelo, zodat er nu niets meer herinnert aan het eertijds in katholieke kringen zo gewaardeerde klooster.

De Hondentredmolen

Door Miel Westenberg

Een klein en bijzonder schuurtje, oorspronkelijk aangebouwd aan een boerderij in Wierden is via de Visschedijk in Almelo naar Markelo verhuisd. Het staat daar sinds 3 Maart 2021, nu bevestigd aan museumboerderij 'Eungs Schöppe', tegenover het Raadhuis van Markelo (het 'Beaufort'). Een vele jaren durende omzwerving die op een mooie plaats geëindigd is. Wat was de functie van dit geheimzinnige schuurtje?

Mechanisatie op de boerderij

De industriële revolutie met zijn stoommachines en fabrieken, in Engeland in de 18e eeuw begonnen, veranderde het leven van de mensheid drastisch. Eén van de gevolgen was een snelle toename van de bevolking, die een productieverhoging van voedingsmiddelen noodzakelijk maakte. Om hier aan te kunnen voldoen ging men over tot mechanisatie op de boerderij. Voor eenvoudige, repeterende handelingen zocht men als oplossing deze werkzaamheden toe te delen aan honden en paarden. Eén van de handelingen die zwaar en eentonig was, was het zgn. 'karnen', waarbij van melk boter gemaakt werd. Door melk snel in beweging te brengen met schoepen of door te 'stampen' in een houten ton gingen de vetbolletjes in de melk samenklonteren, waardoor boter ontstond. Dit proces heet karnen, waarbij wei overblijft. Karnemelk wordt dan weer gewonnen uit wei.

Men gebruikte voor het 'mechaniseren' van het karnen een groot, verticaal opgesteld houten rad, met een diameter van 2,50 tot 3 meter, waarin een hond liep. Via een assenstelsel werd de draaibeweging van de tredmolen overgebracht op een schoepenrad in een met

melk gevulde 'karnton'. Deze karnton stond binnen in de boerderij, de tredmolen waar de hond in liep, stond aan de buitenkant in een apart gebouwd schuurtje, het zgn. 'karnhuisje'. Zo'n karnhuisje was van hout opgetrokken en was voorzien van een met pannen gedekt zadeldakje. Deze opvallende huisjes waren bij de boerderij gebouwd aan de voor-zijgevel, het schone gedeelte van de boerderij, waar geen mest lag, zoals bij het stalgedeelte van de boerderij wel het geval was.

Nu was het gebruik van grote, houten tredmolens voor zwaar werk al bekend sinds de middeleeuwen. In havensteden, zoals Antwerpen, Trier en Lubeck waren hijskranen in bedrijf, die aangedreven werden door 'kraankinderen', kinderen die in tredmolens liepen. Interessant is dat er in Utrecht onlangs een Stichting Stadskraan is opgericht, die bij de historische haven- 'de Stadscaen' gaat terugbrengen, met aandrijving door tredmolens.

De mechanisatie op de boerderij gebeurde ook, naast hondentredmolens, door de inzet van paardenkracht. Bij aandrijving door paarden waren de houten raderen dan horizontaal geplaatst en werden de molens 'rosmolens' genoemd. Bij sommige grote boerderijen waren deze rosmolens in pandig op de deel, hetgeen nog te zien is bij een enkele boerderij aan een gedeeltelijk rond gemetselde uitstulping van een buitenmuur.

De 'Rosmolens' werden voornamelijk gebruikt voor zwaarder werk zoals voor het malen van graan met molenstenen. De methode gaat terug tot in de Romeinse tijd en is later vervangen door het gebruik van veel krachtiger windmolens.

De verticale raderen, voorzien van een 80 cm. breed loopvlak, konden beter door honden in beweging worden gezet. Vele boerderijen, vooral in Vlaanderen en Zuid Nederland, maar ook in Oost Nederland bezaten rond 1900 'Karnhuisjes' waarin het houten rad, het 'wiel' stond opgesteld. Bij sommige oude boerderijen zijn nu nog de sporen van deze 'karnhuisjes' te zien aan afwijkend metselwerk op de vroegere plaats van de aangebouwde schuurtjes. Het einde van deze manier van werken kwam door de komst van elektriciteit, maar sommige 'Karnhuisjes' bleven in gebruik tot en met WO II.

Boterhond

Hoe werd de hond ingezet? Voor het aandrijven van het grote rad werden krachtige honden gebruikt. Door het gewicht van de lopende hond begon het rad te draaien en was de hond gedwongen te blijven lopen. Dit grote wiel was meestal gemaakt door de plaatselijke timmerman (wagenmaker) en had een loopbreedte van ongeveer 80 cm. De draaibeweging werd overgebracht op een as, die horizontaal door de muur van de boerderij ging en aan de binnenkant via tandwieloverbrenging verticaal naar de boterkarn constructie verliep. Daar werd de 'polskarn', een houten stok in de karnton in beweging gebracht en werd de melk 'gestampt'. Dit boterkarnen ging door de methode van aandrijving en het stampen in de melk, gepaard met veel lawaai. Een specifieke hond werd er niet voor gebruikt: bouviërs, herdershonden, doggen, kortom iedere sterke hond was bruikbaar voor deze 'Hondenbaan'. Goed afgerichte Karnhonden werden zeer gewaardeerd en ook vaak beschouwd als 'werknemers', niet alleen door de boer, maar ook door de overheid: zo hoefde de boer geen hondenbelasting te betalen. Een 'Karnbeurt' door een hond duurde ongeveer 45-60 minuten waarna de hond als beloning karnemelk te drinken kreeg. Als de boer in de stad de boter ging verkopen, werd de hond vaak, om transport mogelijk te maken, onder of voor de 'hondenkar' gespannen.

Van 'Erve de Greve' naar 'Erve 't Rengelink'

Oorspronkelijk stond het enige nog in Twente bestaande 'rad' in een karnhuisje bij boerderij 'Erve de Greve', aan de Hexelsche weg 32 te Wierden en is rond 1960 opgemeten door kunsthistoricus Everhard Jans. In 1976 is daar het Karnhuisje verdwenen en in de tachtiger jaren is deze laatste Twentse 'Hondekarn' overgeplaatst naar Erve 't Rengelink aan de Visschedijk in Almelo waar hij bij demonstratie van oude technieken nog dienst gedaan heeft. 't Rengelink was een grote boerderij gelegen aan de 'es' bij de Visschedijk. De oude boerderij is in 1968 verdwenen en vervangen door een nieuw gebouwde boerderij. De bij de boerderij horende riet gedekte schuur, hield het uit tot 2010, maar was toen zo bouwvallig dat hij afgebroken moest worden. Het bijzondere van deze schuur was dat op de kopse kant het uit Wierden afkomstige 'karnhuisje' stond, met planken die de wand vormden en een zadeldakje. Binnen in dit karnhuisje stond het grote, houten, 'karnwiel' opgesteld met een 'as' die horizontaal door de buitenwand ging en de schoepen in de karnton aandreef. De 'karnton' zelf stond binnen in de schuur.

Stichting Stadsherstel Almelo kreeg van de bewoner en eigenaar, de heer H. Witzand, in 2008 toestemming het unieke, oude karnwiel te verwijderen en voorlopig op te slaan bij de heer Gerard Pigge. Daar wachtte het 'Wiel' op herplaatsing, maar het bleek niet zo eenvoudig een goede plaats te vinden. Het heeft lang geduurd, maar nu is er een goede plek

gevonden voor het Wierdens/Almelo's 'Karnwiel': door de RIBO bouwopleiding hout is een nieuw gemaakt 'karnhuisje' gebouwd naar oude tekeningen en foto's en vervolgens geplaatst aan de museumboerderij 'Eungs Schöppe' in Markelo, waar het grote 'Wiel' in staat. Dit is verwezenlijkt via de heer Diederik Roeterdink, die onderzoek gedaan had naar het vroeger voorkomen van karnhuisjes- ook voorheen bij zijn eigen woning- rondom Markelo.

Leek het er aanvankelijk op dat Almelo de laatste hondentredmolen bezat, bij nader onderzoek blijkt deze dus oorspronkelijk afkomstig van de boerderij Hexelscheweg 32, van de familie Aalvink. De huidige bewoner, de heer Aalvink, kan zich het karnhuisje van voor de verdwijning in 1976 nog goed herinneren.

De enige nu nog overgebleven honden tredmolens staan in Nederland bij museumboerderij 'de Lebbenbrugge' in Borculo en in het openluchtmuseum in Arnhem. Daar is nu de Markelose (Wierdense/Almeloze) hondentredmolen bij gekomen.

Op woensdag 3 maart is het historisch juist vervaardigde karnhuisje met het grote rad bevestigd aan museumboerderij 'Eungs Schöppe'. Dat was nog een hele operatie maar met behulp van een grote hijskraan en veel handen lukte dat. De studenten van de RIBO (restauratie bouwopleiding hout) hebben met dit project vakwerk geleverd. In Markelo is nu voor iedereen te zien hoe voor de komst van de melkfabrieken 'boter' gemaakt werd.

Lit.

Jaarboek Twente 2007 Twentse honden- en paardenmolens - Everhard Jans

Hondenmolens 1999 Stichting Levende molens- Jan Delcour

Het Karnhuisje op boerderij 'de Zweer' in Markelo - D.Roeterdink

De tijd hervonden - aflevering 2

*In deze rubriek komen Almeloërs aan het woord over hun herinneringen en ervaringen.
In deze tweede aflevering Wim Kuiper*

De doopsgezinde kerk: werken aan verbinding. Wim Kuiper

Door Hans Gerritsen

Ik ben een geboren en getogen Almeloër. Mijn ouders waren hervormd (gedoopt), maar gingen niet meer naar de kerk. Ik ging naar de zondagsschool van de Bleekkerk, van de vrijzinnig godsdienstigen. Ik heb daar veel opgestoken over de Bijbelse verhalen. Veel geleerd. Dat inspireerde mij. De verzuiling was toen nog heel sterk. Er waren kerken die orthodox, rechtzinnig waren, en vrijzinnige stromingen. Beide vond ik te dogmatisch.

Via mijn geschiedenislerares van het Erasmus, waar ik toen ook thuis kwam, maakte ik kennis met een doopsgezinde leerling van haar. Zo kwam ik in contact met de doopsgezinde kerk. Ik kwam in een groep van 15 jongeren. Daarmee hadden we een kring en we trokken met elkaar op. Mij trof de open tolerante sfeer. Er waren verschillende opvattingen binnen de kerk, meer rechtzinnig en meer vrijzinnig, maar men nam elkaar niet de maat. De levenshouding stond centraal, het handelen, de betekenis voor je doen en laten.

Militaire dienst

Voor militaire dienst ging ik naar Den Haag. Daar nam ik deel aan de doopsgezinde catechisatie. Voor je belijdenis werd je geacht een opstel te schrijven over wat het geloof voor je persoonlijke leven betekent. Ik werd in Almelo gedoopt toen ik bijna 22 was.

Onderwijs

Ik had een opleiding gedaan voor onderwijzer, mijn eerste baan was bij Coevorden in Stieltjeskanaal. Daar heb ik vier jaar les gegeven. Gelijktijdig was ik actief als eindredacteur bij het landelijke doopsgezinde jongerenblad "De Hoeksteen". Dat werd gedrukt in Haarlem, als redactie kwamen we daar jaarlijks bij elkaar. Mijn volgende baan als onderwijzer was in Almelo bij de Hagedoornschool, terug op het oude honk. Ik sloot mij aan bij de doopsgezinde kerk, en heb diverse periodes deel uitgemaakt van de kerkenraad. Ook deed ik dienst als lekenprediker. In de periode 1956-1964 heb ik middelbaar geschiedenis gestudeerd, ik volgde colleges in Utrecht. Daarna ben ik gaan werken als docent geschiedenis op dezelfde school waar ik destijds leerling was, het Erasmus.

Geschiedenis

De doopsgezinde kerk was sociaal heel gevarieerd samengesteld, er waren families die actief waren in de textielindustrie, zoals Ten Cate, en vroeger ook Hofkes, maar ook veel middenstanders, leraren en andere beroepen. Ik ben ook uit interesse in de geschiedenis van de doopsgezinde kerk gedoken (er zijn in dit kader artikelen van Wim Kuiper verschenen in *Stad en Ambt* vierde jaargang 1995-1996, zie digitaal archief op de website *Historische Kring*, HG).

Wim Kuiper is geboren op 23 maart 1929 in Almelo. Hij was onderwijzer in Stieltjeskanaal bij Coevorden en later bij de Hagedoornschool in Almelo. Van 1965 tot 1988 was hij docent geschiedenis en conrector aan het Erasmuslyceum. Hij is lid van de doopsgezinde kerk en heeft in deze kerk vele functies vervuld.

Wat dan opvalt is dat de tijdgeest een sterke invloed heeft. De kerk was in vroeger eeuwen streng en rechtzinnig, maar onder invloed van de Verlichting wordt men ruimdenkend en gematigder. Meer en meer komt de nadruk op het persoonlijke geloof. De Franse tijd wordt door velen, in elk geval de patriotten, ervaren als een bevrijding. Het afwerpen van het feodale juk en de democratisering. Wat dan in Almelo speelt is dat er op last van het patriottische stadsbestuur in de Grote Kerk een dankdienst gehouden wordt. De twee hervormde predikanten weigerden daarin voor te gaan. Toen werd de doopsgezinde predikant gevraagd. Deze sprak een op verzoening ingestelde preek uit.

Levenshouding

De doopsgezinden spelen vaak maatschappelijk een vooruitstrevende rol. Ze zijn actief als ondernemer of in verenigingen en organisaties. Ook zijn ze vaak de kartrekker binnen de plaatselijke oecumene.

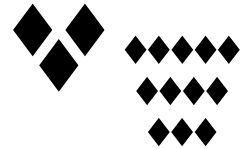
De levenshouding staat centraal bij de doopsgezinden. Het gaat om je te richten op Jezus en je door hem te laten inspireren en daarnaar te handelen. Wat mij bij de doopsgezinden aanspreekt is een open houding, gericht op de medemens, die gekenmerkt wordt door belangstelling, begrip en mildheid. De zaken niet op scherp zetten, conflicten vermijden, maar de verbinding zoeken. Het recht doen aan de verschillen tussen mensen en hun opvattingen. Dat respecteren. We zullen samen aan de wereld vorm moeten geven. Dan is het belangrijk dat ieder tot z'n recht komt. Definitieve antwoorden

zijn er niet, volstrekte zekerheid is een illusie. Het is betrekkelijk. Veel mensen zoeken zekerheid in een vaste overtuiging. Die vinden het moeilijk te aanvaarden dat er geen zekerheden zijn, maar dat is juist de basis om de verbinding met anderen te zoeken en te vinden.

Foto's: Herman Reckman, Stadsmuseum, Wikipedia.

Nieuws van Stad & Ambt

Activiteiten najaar 2021 en winter/voorjaar 2022

Alles onder voorbehoud van coronamaatregelen.

Raadpleeg voor actuele informatie onze website. De locatie kan veranderen, de activiteit kan geannuleerd worden. Voorlopig is aanmelding noodzakelijk (aanmeldinglezinghka@gmail.com). Voor 13 en 30 oktober geldt een ander aanmeldingsadres: cursussen@bibliotheekalmelo.nl

13 oktober: In samenwerking met Bibliotheek Almelo, in het kader van **De maand van de geschiedenis.**

Thema: Afschaffing van de slavernij. Met medewerking van: Willem van Dooren, Hanschristiaan Krol en 'No Songs for Old Man'.

Plaats: Bibliotheek Almelo

Tijd: 15.00 uur

Zaterdagmiddag 30 oktober: Almelo Geschiedenis Quiz

Plaats: Bibliotheek Almelo

Tijd: 19.30 uur

10 november: Jugendstil (in Almelo) door Noortje en Miel

Westenberg

Plaats: De Schouw - Tijd: 20.00 uur

8 december: Waterschap Vechtstromen door Martijn

Heuvelmans

Plaats: De Schouw - Tijd: 20.00 uur

2022

12 januari: Nieuwjaarsbijeenkomst

Plaats: De Schouw - Tijd: 20.00 uur

9 februari: Henk Morsink: Het Koninklijk Huis van binnenuit.

Plaats: De Schouw - Tijd: 20.00 uur

Van het bestuur

Beste donateurs, adverteerders en andere belangstellende lezers,

Zomer 2021 loopt al weer op zijn eind en de stemming in het land is wisselend als het gaat om vragen als hoe mooi het weer echt is geweest en in welke mate we onze vrijheid weer terug hebben en dus kunnen terugkeren naar het normale leven. Als lezer van ons prachtige blad zult u daarover zeker een opvatting hebben. Het bestuur hoopt in ieder geval dat u gezond bent gebleven en ook van een fijne vakantie hebt kunnen genieten.

In deze bijdrage wil ik u graag informeren over enkele onderwerpen en projecten die nu actueel zijn. Allereerst de Open Monumenten Dagen 2021. In Almelo gaat het dan om zaterdag 11 september. Een enthousiast comité (Jeroen Ongerling, Jeannette van Ditzhuijzen en Loes Heij) heeft een interessant programma opgesteld waaraan Tubantia ook aandacht heeft besteed. Een mooie herstart dat genoeg perspectief biedt voor het komende jaar.

Cultureel erfgoed, vanuit politiek bestuurlijk oogpunt nog steeds een stiefkindje, wordt eveneens op 11 september tijdens het stadsbezoek van raadsleden, extra onder de aandacht gebracht. We gaan daarmee verder door middel van beïnvloeding van de programma's van de politieke partijen (t.b.v. de raadsverkiezingen op 16 maart 2022) en uiteraard zal ook worden ingezet op het daarna op te stellen college programma. Cultureel erfgoed is niet alleen vanuit historisch perspectief van belang voor Almelo en de binnenstad, maar er speelt duidelijk ook een economisch belang. Onderzoek, waarbij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed is betrokken, heeft dit aangetoond. Almelo kan en moet daarmee zijn voordeel doen. Als erfgoedorganisaties in Almelo zijn we ook betrokken bij de opstelling van de herijking van de huidige stadsvisie Cultuur. Er is inmiddels hiervoor een gezamenlijke notitie opgesteld.

Naast papier en het streven om meer invloed uit te oefenen gebeurt er in praktische zin ook het nodige. Ik noem het project grensstenen van Bert Nijkamp, de prachtige renovatie van de sluisdeuren van het kanaal Almelo-Nordhorn (bij de Pook), de projecten brugnamen en informatieborden (alle 3 interessante monumenten van de Stichting Stadsherstel), het komende Textielfestival met ook activiteiten in Almelo en ten slotte het eigen project, gericht het op een eigentijdse wijze zichtbaar maken van de 2 voormalige stadspoorten in de Grotestraat. Voor verdere informatie kunt u kijken op de websites van de diverse erfgoedorganisaties en vooral ook op de site van het Platform Cultureel Erfgoed Almelo, www.erfgoedalmelo.nl

Kortom er gebeurt in deze zomermaanden en daarna het nodige en namens het bestuur nodig ik u graag uit om daarbij betrokken te zijn.

Met hartelijke groet,

Theo van Rijmenam, voorzitter